

УДК 342.9

УСТАНОВЛЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОТИДІЯ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ» ІЗ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ ПОНЯТТЯМИ

Ольга ТИЛЬЧИК,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки
Університету державної фіскальної служби України

АНОТАЦІЯ

У статті визначається співвідношення поняття «протидія тіннізації економіки» із суміжними поняттями «боротьба зі злочинністю», «запобігання корупції». Визначається напрям концептуального дослідження, за якого критиці піддано діяльність щодо усунення явища трансформації легальної економіки в тіньову шляхом подолання, боротьби, легалізації, детінізації.

Ключові слова: тіннізація економіки, тіньова економіка, корупція, злочинність, правопорушення у сфері економіки, легалізація, детінізація, ліквідація, боротьба з тіннізацією економіки.

INSTALLATION OF THE RELEVANCE OF THE CONCEPT “COUNTERING THE SHADOW ECONOMY” WITH CONNECTED LEGAL CONCEPTS

Olha TYLCHYK,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative Law and Process and Customs Safety of the
University of the State Fiscal Service of Ukraine

SUMMARY

This article defines the relation between the concept of “countering the shadow economy” and the related concepts of “combating crime” and “preventing corruption”. The direction of the conceptual study, which criticizes the activities aimed at eliminating the phenomenon of the transformation of the legal economy into the shadow through the “overcoming”, “struggle”, “legalization”, “anshadowing”.

Key words: shadow economy, shadow economy, corruption, crime, offenses in the sphere of economy, legalization, shadow economy, liquidation, struggle with shadow economy.

Постановка проблеми. Дослідження теоретичних підходів до визначення поняття тіньової економіки, нормативно-правових актів, що визначають окремі питання державної політики щодо протидії тіннізації економіки в Україні, дає можливість виділити суміжні поняття, за допомогою яких позначається комплекс заходів, зокрема й примусового характеру, спрямованих на обмеження їх розповсюдження (поширення) або навіть (за заявами окремих учених) на подолання. При цьому насамперед слід наголосити на невизначеності об'єктів, які повинні зазнавати відповідного впливу.

Стан дослідження. Незважаючи на те, що протидія негативним явищам піддана науковому осмисленню багатьма вченими, серед яких В.Т. Білоус, В.М. Гарашук, В.М. Попович, О.П. Рябченко, І.В. Чеховська, Т.Т. Ковальчук, В.В. Коваленко та багато інших, питання співвідношення правового впливу на них залишаються невирішеними. Так, в одних роботах до них відносять власне тіньову економіку, яку пропонують «долати», «бороти», «легалізувати», «детінізувати». Із приводу наведеного вище обгрунтовано авторську позицію про прорахунки такого підходу, оскільки впливати на тіньову економіку можна шляхом зміни підходів до визначення її змісту та методів розрахунку її обсягу, що здійснюється відповідно до міжнародних стандартів відносно так званої «офіційної» економіки. Ураховуючи те, що тіньова економіка є насамперед економікою, навряд чи доцільно говорити про

необхідність визначення такої мети впливу на неї, як знищення, подолання чи боротьба.

В інших працях указаним об'єктом визначаються окремі причини тіннізації економіки, так звані «складники», «джерела» тіньової економіки, на які пропонується впливати з метою подолання, нейтралізації, протидії поширенню. Серед найбільш уживаних понять, які спрямовані на позначення відповідних заходів впливу, є такі: контроль за тіньовою економікою, детінізація економіки, легалізація економіки, боротьба з тіньовою економікою.

Мета й завдання статті – установлення співвідношення поняття «протидія тіннізації економіки» із суміжними правовими поняттями.

Викладення основного матеріалу. О.Х. Георгієва стверджує про можливість виділення напрямів державної економічної політики у сфері протидії тіньовій економіці та пропонує запровадити в її межах комплексну систему контролю економіки, котра повинна ґрунтуватися на зборі й аналізі інформації про господарську діяльність організацій і фізичних осіб з подальшим обміном цією інформацією між уповноваженими державними органами [1, с. 132]. Така пропозиція не є безспірною, адже необхідно визнати, що протидіяти слід не тіньовій економіці, а саме тіннізації економіки, до того ж запропоновану авторкою модель навряд чи можна визнати новаторською, оскільки збором і аналізом інформації про господарську діяльність організацій і фізичних осіб із подальшим обміном цією інформацією

єю між уповноваженими державними органами й займаються контролюючі органи, наприклад, такі, що забезпечують реалізацію податкової та митної політики. Тому теза про необхідність забезпечення контролю над економікою зауважень не викликає, але поширювати її на тінюву економіку чи то тінізацію економіки, як пропонується в окремих роботах, недоцільно.

Із цього приводу заслуговує на підтримку думка, висловлена В.М. Гарашуком, про можливість контролю за корупцією. Учений стверджує, що контролювати можна лише явище, яке піддається регулюванню, а тому висловлювання щодо контролю над злочинністю вважається некоректним [2; 3, с. 285]. Аналогічна ситуація з тінізацією економіки. Визначати метою (чи то державної політики, чи то формулюючи напрям діяльності суб'єктів) контроль за тінізацією економіки є некоректним, більше того – утопічним, оскільки тінізація економіки – явище ще більш складне, ніж злочинність чи корупція, і на відміну від них, не розкриті у вітчизняному законодавстві, навіть не визнається більшістю суспільства як однозначно соціально небезпечне. Це не дозволяє очікувати найближчим часом реального встановлення контролю за його динамікою.

Намагаючись відобразити багатоаспектність явища тінювої економіки та важливість комплексного підходу до його подолання, В.М. Попович пропонує ввести поняття «детінізація економіки». Учений стверджує, що це поняття вже є усталеним і вказує на широке визначення детінізації (сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних і правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій із тінювого, тобто з різних причин неврахованого, у враховуваний державою економічний оборот, а також спрямування організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин і умов, що сприяють відтворенню джерел тінювої економіки) [4, с. 113]. У цілому погоджуючись із запропонованим широким визначенням детінізації, варто наголосити, що вказані автором характеристики цього поняття відображають переважно проблеми підвищення ефективності державної політики у сфері економіки. Окремо в такій політиці виділено напрям, що позначений як «превентивний вплив на усунення причин і умов, що сприяють відтворенню джерел тінювої економіки», тому наведена автором конструкція потребує уточнення та розкриття змісту. Крім того, виникає питання про збереження комплексності та системності такої «протидії» відтворенню певних джерел.

У іншому джерелі якраз і зазначається, що детінізація є антиподом тінізації та нею названа цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин і передумов тінювих явищ і процесів, напрям сучасної економічної політики України [5]. Стратегічною метою детінізації економіки, на думку авторів, має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тінювих капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства. У документі, що містить наведене визначення, уживається одночасно й поняття методів протидії тінізації у вигляді посилення контрольно-каральних функцій держави. Такі тези не дозволяють виявити, що ж у наведеному підході до розкриття терміна «детінізація» розуміють під поняттям тінювих капіталів, урахувуючи, що саме їх збираються залучати до легальної економіки, і це призведе до зниження рівня тінізації. Якщо зважати, що багато вчених, зокрема й зарубіжних, стверджують, що більша частина тінювих капіталів визначаються як такі, що здобуті в результаті вчинення правопорушень, то наведена пропозиція потребує корегу-

вання, щоб не створювати плутанину та не призвести до її сприйняття як заклику до відмивання доходів, отриманих у такий спосіб.

І.В. Чеховська, визначаючи сутність детінізації економіки, указує, що дієвим способом регулювання тінювої економіки є осмислений перехід від неоліберальної моделі економічних перетворень, яка лягла в основу початкового етапу реформування, до інституційної моделі ринкових перетворень, поєднаної з елементом сильного державного регулювання. У цьому контексті дослідниця розглядає два складники дієздатності держави щодо детінізації економічної діяльності: діяльність органів державної влади з регулювання тінювої економіки; удосконалення системи управління економікою. Найбільш важливими заходами, спрямованими на зменшення рівня тінізації економіки України, І.В. Чеховська називає спрощення процедури реєстрації та ліцензування діяльності підприємств; зменшення адміністративного тиску; запровадження спрощеної системи оподаткування для малих підприємств і зменшення податків на доходи громадян і обсягів відрахувань із підприємств на соціальне страхування; заборона бартеру й інших негрошових форм розрахунків, переведення на систему казначейського обслуговування розпорядників бюджетних коштів [6, с. 527].

Стосовно офіційної позиції на державному рівні можна навести тезу секретаря Ради національної безпеки й оборони з доповіді про актуальні питання національної безпеки України. Детінізація – це створення умов для того, щоб робота в легальній економіці була більш ефективною та прибутковою, аніж у тінювому секторі, з одночасним посиленням боротьби з кримінальними складниками економічної діяльності.

Тож у результаті огляду окремих підходів до визначення поняття детінізації економіки можна констатувати, що і в цьому науковці не досягли єдності, як і у випадку з поняттям тінізації. Проте найбільш часто це поняття вживається для позначення окремого напрямку державної політики, в основі якої є саме правове регулювання економічних відносин і створення інших умов для їх протікання в межах правового поля з метою забезпечення задоволення соціальних та інших потреб суспільства й суб'єктів таких відносин. Визначаючи співвідношення понять протидії тінізації та детінізації, слід указати, що останнє є значно ширшим і має швидше теоретичне, аніж практичне значення.

Іншим поширеним поняттям, яке міститься навіть в окремих програмних документах органів виконавчої влади щодо позначення їх напрямку діяльності, є боротьба з тінювою економікою й тінізацією економіки. Застосування цього поняття більше характерне для періоду кінця дев'яностих років минулого століття, що пов'язано з домінуванням підходу, відповідно до якого саме тінюва економіка розглядалася як загроза економічній безпеці у вигляді криміналізації економічних відносин.

У зв'язку із цим А.В. Шестаков наголошує, що економіка країни перебуває в тому стані, коли зупинити тінюві процеси *цивілізованими* (курсив мій – О. Т.) методами стане практично неможливо, оскільки тінюві економічні відносини є середовищем, що сприяє збільшенню кількості корумпованих чиновників і політичних діячів [7, с. 3]. Ця теза підтримується багатьма економістами та юристами того періоду й дозволяє говорити, по-перше, про фактичне ототожнення тінювої економіки та злочинів у сфері економіки, зокрема й корупційних, а по-друге, про акцентування уваги дослідників на тісному взаємозв'язку цих злочинів і спільних засадах боротьби з такими однозначно негативними явищами.

Відзначаючи зв'язок тінювої економіки та корупції, вітчизняні вчені продовжують наголошувати саме на

боротьбі з розширенням тінізації економіки. Зокрема, С.О. Корецька зазначає, що в Європейському Союзі ця боротьба здійснюється за такими напрямками: боротьба з корупцією, зміни в податковій політиці, обмеження тіньового ринку робочої сили в ЄС, боротьба з відмиванням брудних коштів, боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки, насамперед наркобізнесом. Як продовжує дослідниця, боротьба з тіньовою економікою в Європейському Союзі має комплексний характер. Із погляду методів протидія негативним проявам тіньової економіки не обмежується лише санкціями за порушення умов заборони (оскільки для ефективного запровадження санкцій необхідна велика кількість бюджетних коштів) [8, с. 18]. Як видно з наведеного, авторка не розмежує поняття «боротьба» та «протидія».

На відміну від проаналізованого підходу, відомі заяви щодо обмеження вживання терміна «боротьба» стосовно тіньової економіки. Так, у виступі на засіданні Міжвідомчої комісії з питань фінансової безпеки при Раді Національної безпеки й оборони України доповідач указує на те, що вживаючи вираз «боротьба з тіньовою економікою», слід передусім розуміти, що незалежно від причин її виникнення зайнятість у ній є головним, а нерідко і єдиним джерелом отримання засобів для існування в значній кількості громадян України. Тому термін «боротьба» варто вживати лише в розумінні «залучення до громадського контролю й участь у створенні державних ресурсів», а не в розумінні «знищення» чи навіть «припинення діяльності». Далеко не найкращий приклад – боротьба з піратством у розповсюдженні музичної продукції, програмного забезпечення й іншої інформації на матеріальних носіях [9, с. 253]. Важливо розуміти, що тіньова економіка властива будь-якій економічній системі й гине виключно разом із нею та державою, що регулює економічні відносини правовими нормами [10, с. 179]. Повністю знищити тіньову економіку не вдасться, оскільки це загрожуватиме руйнуванням усієї економічної системи. Тому основна теза в роботах учених-економістів – зменшення масштабів тіньової економіки та знищення тільки найбільш небезпечних суспільно шкідливих форм. Ідеться зазвичай про виділення форм, видів чи джерел тіньової економіки, а серед них – злочинів у сфері економіки й інших правопорушень у цій сфері. Тому «боротися» пропонується тільки зі злочинами у сфері економіки.

Ці пропозиції не є безспірними. По-перше, вище обґрунтовано авторську думку про доцільність розгляду як загрози саме динамічного явища тінізації економіки, рівень якого перевищує допустимі межі. Дослідження цього явища та способів впливу на його динаміку не буде повним без дотримання при цьому вимог системності. Визначити ступінь змін у часі основних змінних величин системи дозволяє вивчити динаміку якісних характеристик, що й визначають стадії розвитку. Ділення цілого та спроби визначення абсолютного різних методів впливу на ці частки важко визнати незаперченими та достатньо обґрунтованими.

По-друге, боротьба має чітке спрямування на знищення певного суспільно шкідливого явища. Метою боротьби зі злочинами є оздоровлення соціальних відносин шляхом знищення діяльності, що є суспільно небезпечною (злочинною). Стосовно явища тінізації економіки метою впливу на нього теж можна визнати оздоровлення суспільних відносин. Проте основною характеристикою тінізації є діяльність у сфері економіки, тож у разі визнання того, що з тінізацією економіки слід боротися, така боротьба має призвести до знищення цієї діяльності. Описані пропозиції містять загрозу неправильного цілепокладання, оскільки боротьба з тінізацією економіки призведе до знищення

діяльності у сфері економіки та руйнування багатьох економічних відносин. Боротися з тінізацією економіки без ризику знищення реальної діяльності у сфері економіки можна, якщо під тінізацією економіки розуміти фіктивну, «нереальну» економічну діяльність. У такому разі просто не буде що знищувати, а відбудуватиметься по суті викриття фактів здійснення злочинів чи інших правопорушень у сфері економіки, які скоюються через маскуванню під реальну економічну діяльність.

Є також думка про необхідність розроблення державою заходів зі скорочення масштабів тіньової економіки, в основі яких має бути якісне законодавство, що й повинне призвести до скорочення тіньового сектора [11, с. 52]. Суттєвим недоліком таких пропозицій є відсутність конкретизації, яке законодавство має бути на увазі, що взагалі не дозволяє визначити цінність такого підходу. Пов'язано це передусім з інколи поверховим дослідженням сутності розгляданого феномена, оскільки нерідко вчені, формулюючи власну думку про тіньову економіку, виходять за межі галузі знань, фахівцями якої вони є, а підтвердження своїх тез знаходять в уявному аналізі контекстно наведених висновків, сформульованих попередниками в продовження усталених підходів, які нині потребують переосмислення у зв'язку з плином часу. Прикладом цього є констатація комплексного підходу, який сформувався, на думку більшості, у результаті простої суми «елементів системи тіньової економіки». За такого підходу (так званого «комплексного») тіньова економіка як система повинна володіти емерджентними характеристиками. Однак групування різних за своєю суттю явищ (зайнятість, злочин, економічна діяльність, дохід тощо) під знаменником «тіньова економіка» не дає вченим можливості визначити ознаки, спільні для всіх елементів змісту.

Висновки. Таким чином, зміст не відповідає заявленій у наукових доробках ідеї уніфікації елементів явища тіньової економіки. З урахуванням цього можна констатувати відсутність ознаки системності, зокрема як системності змісту тіньової економіки, так і тіньової економіки як підсистеми відносно економіки взагалі. Це невелике погляди на феномен тіньової економіки як на «паралельну економіку» чи автономний (самостійний) щодо «легальної економіки» інститут, оскільки за такого підходу домінуючим небезпечним явищем є кримінальні правопорушення, які входять, на думку багатьох авторів, до складу тіньової економіки й потребують репресивних заходів для їх подолання. Однак очевидно, що заходи кримінального характеру суттєво обмежують об'єкт тіньової економіки та залишають поза увагою інші так звані «деструктивні економічні відносини», тому дослідники, використовуючи термін «боротьба з тіньовою економікою», часто забувають про призначення такої діяльності. Також за умови усвідомлення недоцільності боротьби з тіньовою економікою в окремих пропозиціях це поняття автоматично замінюється поняттям «регулювання» без зміни суті підходу; інший варіант – лише констатація відсутності можливості «викоринити» тіньову економіку.

Список використаної літератури:

1. Георгиева Е.Х. Направление государственной экономической политики в сфере противодействия теневой экономике / Е.Х. Георгиева // Теория и практика общественного развития. – № 11. – 2014. – С. 131–133.
2. Лунеев В.В. Контроль над преступностью: надежны ли показатели / В.В. Лунеев // Государство и право. – 1995. – № 7. – С. 89–102.
3. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду в державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук / В.М. Гаращук. – Харків, 2003. – 413 с.

4. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : [монографія] / В.М. Попович. – Ірпінь, НВЦ АДПСУ, 2001. – 524 с.

5. Рекомендації засідання круглого столу «Особливості та шляхи детінізації економіки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [old.niss.gov.ua table/var260307/recom.htm](http://old.niss.gov.ua/table/var260307/recom.htm).

6. Чеховська І.В. Детінізація економіки – пріоритет економічної безпеки / І.В. Чеховська // Економічна безпека : [навч. посіб.] / За ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – С. 514–554.

7. Шестаков А.В. Теневая экономика : [учебное пособие] / А.В. Шестаков. – М. : Издательский Дом «Дашков и Ко», 2000. – 152 с.

8. Корецька С.О. «Тіньова» економіка: наслідки та методи подолання / С.О. Корецька // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 20. – С. 15–18.

9. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика : з досвіду професійного аналітика / Т.Т. Ковальчук. – К. : Т-во «Знання» КОО, 2004. – 638 с.

10. Маслов Д.Г. Теневая экономика в России как системное институциональное явление / Д.Г. Маслов, Е.А. Кизон // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – № 4 (28). – 2013. – С. 167–180.

11. Силантьев А.В. Специфика теневой экономики России / А.В. Силантьев // Известия ПГПУ. – № 3 (7). – 2007. – С. 50–52.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Тильчик Ольга Віталіївна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tylchuk Olha Vitaliivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process and Customs Safety of the University of the State Fiscal Service of Ukraine